

«Круглий стіл»

«Актуальні проблеми історії держави і права»

25 квітня 2001 р. на спільному засіданні кафедр історії держави і права України та зарубіжних країн, теорії держави і права, конституційного права Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого, а також відділення теорії та історії держави і права АПрН України відбулося обговорення — «круглий стіл» на тему «Актуальні проблеми історії держави і права». У роботі «круглого столу» взяли участь і науковці деяких інших навчальних закладів України: Національного університету внутрішніх справ МВС України (Харків), Полтавського державного сільськогосподарського інституту, Львівського національного університету, Таврійського національного університету, Української академії банківської справи (Суми), Полтавського державного аграрного коледжу управління і права, Гуманітарного університету «ЗІДМУ» (Запоріжжя).

Відкриваючи засідання «круглого столу», член-кореспондент АПрН України, професор М. Страхов відзначив, що історико-правова наука за останні роки досягла значних успіхів. Однак і сьогодні існує багато проблем, що потребують свого детального дослідження та поглибленого вивчення. З огляду на нові наукові розробки, аналіз першоджерел, сучасні методологічні засади з'являється можливість дати об'єктивну оцінку багатьом історичним фактам, переглянути деякі застарілі правові концепції, знайти нові рішення актуальних проблем історії держави і права. Доповнюючи виступ М. Страхова, професор І. Сафронова підкреслила, що основну увагу дослідники історії держави і права України повинні приділити вивченню десятиріччя з 1991 р. до 2001 р. Слід рішуче покінчити з уявленням про те, що сучасний державно-правовий розвиток не може бути предметом такої науки, як історія держави і права.

У своєму виступі академік АПрН України, професор **М. Цвік** звернув увагу на суперечливу динаміку принципу поділу влади, що відбувається в світі за останні десятиріччя. Відомо, що його формування було пов'язано з проблемами подолання монархічного деспотизму, урівноваження різних соціальних угруповань, запобігання встановленню диктатури. На теренах колишнього СРСР поділ влади був необхідний і для звільнення від ілюзорної ідеї повновладдя представницьких органів, поєднання ними законодавства з виконанням законів. Історично склалися декілька моделей поділу влади — більш і менш жорсткі, дозволяючі чи забороняючі зайняття особою посад у різних гілках влади, забороняючі чи дозволяючі делегування повноважень від однієї гілки до іншої та ні. Але цей принцип завжди спрямований на запобігання узурпації влади будь-яким державним органом, захист демократії, забезпечення незалежності і відокремленості окремих гілок, їх урівноваження за допомогою системи стримувань і противаг, забезпечення їх співробітництва. Від цих принципів частково відступила Конституція Франції 1958 р., яка поставила президента як арбітра над окремими гілками влади, дала йому право розпуску нижньої палати парламенту, призначення голови Конституційної Ради, головування на засіданнях уряду, необмежене право переобрання на посаду президента та ін. Змішана форма правління породжує відхилення від рівноваги гілок влади на користь президента. В Україні не до кінця означено становище Президента в системі поділу влади. Будучи пов'язаним внаслідок системи стримувань і противаг з окремими гілками влади, Президент не може бути віднесений ні до однієї з них або визначений самостійною гілкою. Він поєднує широкі виконавчі повноваження з прерогативами глави держави. Неточним є означення Президента як гаранта Конституції, бо у разі його звернень до Конституційного Суду він виконує роль сторони у спорі, що виникає. Всі ці суперечності повинні бути усунуті в конституційному порядку, а сама теорія поділу влади потребує — задля забезпечення логічної стрункості — свого подальшого розвитку.

Значний інтерес у присутніх викликав виступ академіка АПрН України, професора **Ю. Тодики** («Проблеми тлумачення Конституції України»). Інтерпретаційна діяльність Конституційного Суду України, інших суб'єктів права має істотне значення для реалізації Основного Закону, нормотворчої та право-

застосовної діяльності. Демократизація суспільних відносин, перебудова державного механізму, необхідність зміцнення законності та правопорядку суттєво розширюють спектр тлумачення норм права, роблять його інструментом забезпечення рівня правової культури громадян, правильного застосування Конституції та законів України. При цьому тлумачення Конституції має свою специфіку, що обумовлено роллю і місцем Конституції в нормативно-правовій системі, а також тим, що вона є документом не тільки юридичним, а й політичним.

Актуальні проблеми конституційного розвитку України в другій половині 60-х — на початку 80-х рр. ХХ ст. розглянув член-кореспондент АПрН України, професор **В. Гончаренко** («Правовий статус УРСР у складі Союзу РСР») і професор **М. Страхов** («Регламентація державного устрою України в Конституції Української РСР 1978 р.»). Професор **В. Гончаренко** відзначив, що «брежнєвський період» історії СРСР — це період часткової реанімації командно-адміністративної системи управління сталінського зразка, період «застою» та одночасно пошуку прогресивними силами шляхів суспільного оновлення, зокрема при проведенні так званої «косигінської» реформи, сутність якої полягала в деякій лібералізації та демократизації господарської системи. В зазначений період УРСР була складовою частиною Союзу РСР, правовий статус якої до жовтня 1977 р. визначався передусім Конституцією СРСР 1936 р., а потім Конституцією СРСР 1977 р. У другій половині 1960-х років дістала перевагу тенденція до зміцнення централістських засад у багатьох сферах державного, господарського і соціально-культурного будівництва. Доповідач зазначив, що Верховна Рада СРСР 2 жовтня 1965 р. прийняла Закон «Про зміну системи органів управління промисловістю і перетворення деяких інших органів державного управління», згідно з яким ліквідувалися республіканські Ради народного господарства та Ради народного господарства економічних районів. Водночас створювалася велика кількість союзних міністерств і відомств, які підпорядкували собі майже всю економіку союзних республік. Централістські засади запанували і в політиці з питань технічного прогресу, капітальних вкладень, цін, оплати праці, фінансів, кредитів, народногосподарського обліку, в системі органів управління, правоохоронних органів. Відбувалася, за

словами доповідача, справжня колонізація союзних республік, у тому числі УРСР, з боку центрального московського партійно-державного керівництва. В цілому правовий статус УРСР як суверенної держави в 60-х — 80-х роках у всіх сферах життя був фікцією. В той же час СРСР являв собою унітарну, централізовану державу, могутню надбюрократичну систему. Тиск і диктат союзних структур, надцентралізація знаходили своє відображення як у системі державного апарату, так і в системі законодавства, які функціонували в Україні у другій половині 60-х — першій половині 80-х років — такий висновок зробив доповідач на завершення свого виступу. Конституція Української РСР 1978 р., як показав професор **М. Страхов**, внесла певні зміни порівняно з Конституцією УРСР 1937 р. у розділ, присвячений державному устрою. По-перше, вона у ст. 68 значно посилювала союзні основи, визначаючи СРСР як «єдину союзну державу» і виключаючи з абзаца про самостійне здійснення Українською РСР державної влади положення «зберігаючи повністю свої суверенні права». По-друге, відбулися зміни у ст. 78 Конституції Української РСР 1978 р., яка окреслювала компетенцію найвищих органів державної влади і управління Української РСР. У порівнянні з Конституцією УРСР 1937 р. (ст. 19) тут було виключено низку повноважень. Отже, новими моментами у Конституції Української РСР 1978 р. стали посилення союзних основ і обмеження суверенних прав Української РСР.

На «круглому столі» було розглянуто і проблему парламентаризму. Так, доцент **В. Єрмолаєв** визначив метою свого виступу розкриття правових аспектів парламентаризму в Україні. Успіхи у розвитку українського парламентаризму, вважає він, безпосередньо залежать від ретельного врахування українського парламентського історичного досвіду. Аспірант Львівського національного університету **К. Марисюк** доповів про історію становлення інституту парламентаризму на території Канади, створення в цій країні федерального парламенту.

Завдання підвищення правової активності громадян України в сучасних умовах було поставлено доцентом **С. Черниченко**. Економічні перетворення, поглиблення демократії створюють в Україні якісно нову ситуацію, надаючи більшої свободи індивідуального вибору, зростанню ролі особи як рушійної сили суспільного розвитку. Професор **О. Петришин** зробив спробу

визначити етапи становлення загальнотеоретичного вчення про державну службу. Сьогодні конституційні завдання щодо формування засад правової державності дають підстави кваліфікувати загальнотеоретичну концепцію державної служби як новий напрям державно-правових досліджень. Кандидат юридичних наук **І. Яковюк** акцентував увагу на етапах становлення концепції соціальної державності. Питання про необхідність набуття державою соціального статусу вперше було поставлено на початку ХІХ ст. Однак, на думку доповідача, правомірність існування цієї держави на теоретичному рівні було обґрунтовано лише після Другої світової війни, що мало наслідком визнання соціальної держави фундаментальним конституційним принципом державності країн континентальної Європи. В подальшому дослідження охоплюють нові аспекти цієї проблематики, а саме: становлення і розвитку галузі соціального права, яке являє правову основу функціонування соціальної держави, започаткування соціальних і трудових судів тощо. Становлення України як соціальної держави дозволяє визнати дослідження останньої важливим напрямком вітчизняної юридичної науки.

Здобувач Національного університету внутрішніх справ МВС України **І. Копайгора**, розглядаючи історичні передумови становлення трудового права, вважає, що потрібна концепція галузі трудового права, а для цього необхідне вивчення історії розвитку правових форм регулювання суспільної праці.

Асистент **В. Гончаренко** у своїй доповіді «Припинення трудового договору за згодою сторін» звернула увагу на те, що згода сторін як підстава припинення трудового договору відома трудовому законодавству України не один десяток років. На підставі аналізу низки законодавчих актів доповідачка зробила аргументований висновок про те, що в радянські часи застосування на практиці зазначеної підстави припинення трудового договору всіяко стримувалося державою, як стримувалася нею ініціатива громадян і в інших сферах суспільного життя.

На засіданні «круглого столу» розглядалися питання розвитку законодавства України у період нової економічної політики. В науковому повідомленні асистента **Г. Каратаєвої** («Законодавче регулювання приватної торгівлі в Україні в період НЕПу (1921–1929 рр.)») було детально охарактеризовано зако-

нодавство, яке регулювало приватну торгівлю в період НЕПу і зроблено висновок про те, що радянська держава в кінцевому результаті дозволяла приватну торгівлю як виключний захід тимчасового характеру, передбачаючи перш за все стягнення податку з приватного торгівця на користь держави. У науковому повідомленні асистента **Н. Безрук** («Державне регулювання ринку праці в Україні в період нової економічної політики (1921–1929 рр.)») головну увагу було зосереджено на аналізі правового забезпечення діяльності бірж праці як основних посередницьких органів між особами, зацікавленими в отриманні роботи і роботодавцями різних форм власності, які мали потребу в робочій силі. У повідомленні підкреслювалося, що у 20-ті роки в Україні існування приватних посередників між працівниками і роботодавцями заборонялося. Надання послуг з працевлаштування перебувало в монопольному віданні держави. У науковому повідомленні асистента **К. Твердомед** («Відродження страхування в Україні в період нової економічної політики (1921–1929 рр.)») було детально проаналізовано страхове законодавство, як республіканське, так і союзне, і зроблено висновок про те, що правове регулювання страхової справи здебільшого перебувало у віданні відповідних державних органів СРСР. Здобувачка **Л. Самохіна** виступила з науковим повідомленням на тему: «Законодавчі обмеження приватногосподарського сектору економіки України в період НЕПу (1921–1929 рр.)», в якому ретельно проаналізувала низку законодавчих актів, за допомогою яких радянські державні органи застосовували різноманітні обмеження приватного капіталу. Доповідачка переконливо довела, що класова політика червоною ниткою проходила через законодавство в галузі податків, кредиту, цін, транспортних тарифів, земельних справ, цивільних, трудових правовідносин тощо, що в кінцевому результаті привело до повної ліквідації приватного капіталу в Україні наприкінці 20-х — на початку 30-х років.

Кандидат юридичних наук **В. Сухонос** (Суми) показав значення архівних матеріалів у дослідженні історії створення і діяльності прокуратури України на початку 20-х років ХХ ст.

В процесі обговорення актуальних питань було розглянуто і діяльність радянських каральних органів. Постійна нарада по боротьбі з бандитизмом при РНК УСРР була темою дослідження здобувача **А. Ващенка**, який дав чітку характеристику цьому

тимчасовому надзвичайному органу, створеному в Україні на початку 1921 р. Доцент **Д. Тихоненков** у своєму виступі визначив органи, які здійснювали контроль за надзвичайними комісіями в Україні в 1918–1922 рр. Кандидат юридичних наук **І. Грозовський** (Запоріжжя) звернув увагу на таку рису тоталітарного режиму, як мобілізаційність. Саме мобілізація робітників у роки довоєнних п'ятирічок, широке застосування позаекономічних стимулів мотивації праці, а також каральні заходи стали основним засобом створення міцної індустріальної бази СРСР.

Начальник кафедри Національного університету внутрішніх справ МВС України **Л. Зайцев** звернувся до питання історико-правової оцінки діяльності ОУН і УПА. Вірне і об'єктивне вирішення цієї проблеми, вважає він, можливе лише при додержанні низки умов і певної методології. По-перше, потрібна роздільна оцінка діяльності ОУН і УПА. По-друге, для визнання УПА воюючою стороною слід вирішити питання легітимності цієї організації відповідно до міжнародних, а не тільки радянських правових норм, вивчити структуру, організацію, правові засади побудови УПА і т. ін. Тільки після цього за допомогою фахівців-юристів можна вирішити цю проблему.

Деякі учасники «круглого столу» розглянули правове становище населення України у складі Російської імперії. Так, аспірант **В. Лізогуб** вважає, що всупереч поширеній думці, ще до царського маніфесту від 17 жовтня 1905 р. російське законодавство містило досить детальну регламентацію громадянських і політичних прав підданих, незважаючи на їх численні обмеження. Продовжуючи цю тему, викладач Донецького інституту внутрішніх справ МВС України **О. Нестерцева** у науковому повідомленні «Право жінок в Україні займатися юридичною практикою (початок ХХ ст.)» розповіла про боротьбу жінок України на початку ХХ ст. за їх допущення до адвокатури, за право бути присяжними повіреними і про перешкоди, які стояли на їх шляху. Старший викладач Полтавського державного сільськогосподарського інституту **Д. Селіхов** розкрив роль «особливих нарад» як способу розробки законодавства Російської імперії та їх практичне значення у формуванні відповідної громадської думки, з якою не могли не рахуватися навіть найпошлідовніші консерватори, включаючи і самого імператора.

Не залишився поза увагою і державно-правовий розвиток України у другій половині XIX — на початку XX ст. Доцент Національного університету внутрішніх справ МВС України **В. Кириченко** у своєму виступі проаналізував фінансові інститути забезпечення селянської реформи 1861 р. в Україні, показав необхідність вивчення досвіду створення фінансово-кредитних установ, функціонування перших приватних земельних банків в Херсонській та Харківській губерніях. Цікавий огляд сучасної англо-американської історіографії селянської реформи 1861 р. зробила доцент **С. Пирогова**.

Старший викладач Таврійського національного університету **І. Поляков** ознайомив присутніх з інститутом судових приставів Таврійської губернії у другій половині XIX ст., які стали важливою складовою частиною нового судового апарату, що створювався за реформою 1864 р. Судові пристави виконували важливі функції, тому встановлювалися серйозні вимоги до осіб, які бажали зайняти цю посаду. Здобувач **І. Юрков** у своєму повідомленні, присвяченому присяжним засідателям за Судовими статутами 1864 р., також звернув увагу на проблему формування загальних списків присяжних і вимог до кандидатів. На його думку, досвід судової реформи 1864 р. доцільно запозичити сьогодні.

Викладач Полтавського державного аграрного коледжу управління і права **А. Козаченко** розповів про інститут наказних, тобто тимчасово виконуючих обов'язки гетьмана, полковника, сотника. Цивільне право Гетьманщини за Кодексом 1743 р. стало об'єктом дослідження доцента **Т. Матвєєвої**. Кандидат юридичних наук **Л. Гамбург** (Запоріжжя) виступив з науковим повідомленням «Класифікація судових органів у Лівобережній Україні (Гетьманщині) другої половини XVI—XVIII ст.», в якому запропонував провадити таку класифікацію за критеріями: а) місцем в історії судових органів; б) становою юрисдикцією; в) предметною підсудністю; г) терміном дії; д) суб'єктами, які ініціювали створення судів.

Доцент **В. Рубаник** зупинився на деяких аспектах історико-правового аналізу відносин власності та права власності. Вихідним моментом його дослідження стало твердження про те, що у відносинах власності на засоби виробництва і економіко-юридичних результатах їх реалізації можна вбачати як сутність економічної влади у суспільстві, так і можливість її втілення у владу політичну.

Здобувач **С. Благий** у науковому повідомленні «Захист прав інвесторів» звернув увагу на актуальність питань, пов'язаних із захистом прав інвесторів в Україні, констатує при цьому, що в законодавстві Росії у другій половині XIX ст. права інвесторів було визначено досить ретельно. Тому є нагальна потреба у вивченні цього корисного історичного досвіду.

Доцент Національного університету внутрішніх справ МВС України **О. Гавриленко** запропонував дослідження інституту проксенії в античних державах Північного Причорномор'я, визначивши статус проксенів — осіб, що призначалися у своїй державі охоронцями інтересів іншої держави та її громадян, і розглянувши порядок їх призначення, права і привілеї.

У процесі обговорення на «круглому столі» актуальних державно-правових проблем було визначено основні напрямки подальших наукових досліджень у галузі історії держави і права.

Активну участь у проведенні «круглого столу» взяв колектив бібліотеки Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого. Бібліотека підготувала змістовну тематичну добірку історико-правової літератури, учасники «круглого столу» одержали можливість ознайомитися з ретроспективною та новою бібліографією, матеріалами науково-практичних та міжнародних конференцій, інформацією з рефератних журналів.

Матеріал підготували:

В. Гончаренко, доктор юридичних наук,
професор, член-кореспондент АПрН України,

М. Страхів, доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент АПрН України